

DOI: [10.32702/2307-2156-2019.10.43](https://doi.org/10.32702/2307-2156-2019.10.43)

УДК: 352.93

О. В. Пурихванідзе,
кандидат філософських наук, доцент кафедри менеджмента і логістики,
Одеська національна академія харчових технологій
ORCID: 0000-0002-3111-7274

ПРОБЛЕМА ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ У ФОКУСІ СИНЕРГЕТИЧНОЇ МЕТОДОЛОГІЇ

O. Purtskhvanidze
Ph.D., Associate Professor, Associate Professor
of the Department of Management and Logistics

THE PROBLEM OF UKRAINIAN LOCAL COMMUNITY IN THE FOCUS OF SYNERGETIC METHODOLOGY

Статтю присвячено проблемі відродження української територіальної громади. Проаналізовано основні теоретичні підходи до її розуміння, котрі розповсюджені у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі. Запропоновано використовувати синергетичну методологію для аналізу проблем громади та пошуку можливостей їх вирішення. Автор дійшов висновку, що місцеві громади в Україні мають, серйозний потенціал. Доведено, що відмова від всебічного розгортання її потенціалу на користь постійного пошуку зовнішньої допомоги є безперспективним шляхом. Зловживання сторонньою допомогою веде до залежності від зовнішнього фінансування, з'являється ефект накопичення витків залежності. Стратегії побудовані на потребах, можуть гарантувати лише виживання, вони ніколи не приведуть до серйозних змін, або розвитку громади. Обґрунтовано ідею, що треба розглядати територіальні громади системно, як спільноти, котрі не просто займають певну територію, а знаходяться в складних взаємовідносинах державою та суспільством в цілому. Окремий наголос зроблено на екологічному аспекті обраної теми.

The article is devoted to the problem of revival of the Ukrainian territorial community. The basic theoretical approaches to its understanding, which are distributed in the domestic and foreign scientific literature, are analyzed. It is suggested to use a synergistic methodology to analyze community problems and find ways to solve them. The author concludes that the local communities in Ukraine have serious potential. It is proved that refusing to fully expand its potential in favor of constantly seeking external assistance is an unpromising way. Needs-based strategies can only guarantee survival. They will never lead to major change or community development. The alternative path is very simple; it leads to the development of policies and activities that are based on the abilities, skills and resources of poor people in the community. Substantial development is possible only if the members of the local community themselves are aware of the need to invest in themselves, as well as in the cause of community revival. In order

for the local community to wake up for active engagement, creative community leaders need to emerge who will realize the hard truth and change the community's orientation in favor of an alternative model. The key to success is mobilizing all available local resources, combining them with one another in a way that enhances their power and efficiency. Making each institution feel responsible for the health of the local community, as well as establishing mechanisms that allow the community to influence and even control certain aspects and relationships between the institutions and local units, is a very challenging management task. The psychological climate that territorial communities should strive for should be based on the awareness that people can count on the support of their neighbors and local resources. In a situation where a person uses his or her abilities, the community becomes stronger, the person becomes more powerful. The idea is justified that territorial communities should be viewed systematically as communities that not only occupy a certain territory but are in complex relationships with the state and society as a whole. Particular emphasis is placed on the environmental aspect of the topic chosen.

Ключові слова: *грумада; успіх; синергетика; навколишнє середовище; анімація.*

Keywords: *community; success; synergetics; environment; animation.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Останніми роками стало зрозуміло, що без побудови сильної територіальної громади в Україні вирішити нагальні державні проблеми неможливо. Крім великої кількості суспільних протиріч, що накопичилися за минулі роки, необхідно враховувати також і процес глобалізації, котрий структурно і функціонально впливаючи на сучасне суспільство, трансформує його цінності на всіх рівнях ієрархії: міжнародному, національному, громадському, сімейному, індивідуальному. Це в свою чергу загострює проблему відродження української громади.

Сучасний український соціум у результаті реформ стає все більш відкритим зовнішньому світу. Все більша залученість України в загальносвітові процеси неминуче призводить до виникнення у житті громади багатьох соціально-економічних, екологічних, культурних проблем, серед яких безробіття, економічна стагнація, руйнування медичної та освітньої системи тощо.

Очевидно, що в нових умовах необхідно вироблення нових підходів, методологій до проблеми відродження громади, перетворення її у повноцінного учасника процесу державотворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. З огляду на надзвичайну актуальність даної теми можна стверджувати, що вона є достатньо активно дискутувалась в науковій літературі. Їй присвятили свої роботи такі вчені як Г. Аренс, Н. Гербер, О. Гірке, О. Лабанд, Мауренбрехер, Е. Мейер, О. Ресслер, Шеффле, О. Оффердал.

Серед вітчизняних дослідників які вивчали місце і роль територіальної громади слід назвати О. Захарченко, Н. Діденко, О. Руденко, О. Радченко, В. Бульбу, О. Остапенко, Т. Барановську, В. Якобчук, О. Мороза.

Громаду як джерело влади в суспільстві розглядав відомий французький вчений А. Токвіль, вивчаючи систему громад у США. У громадах США на той час було безліч найрізноманітніших посад, характерною особливістю яких виступала вузька спеціалізація, подрібнення функцій. Разом з тим значна частина виконавчої влади знаходилась у руках кількох членів міського правління. Дослідний дійшов висновку, що незалежність громади в Сполучених Штатах логічно випливає із самого принципу народовладдя, тобто «кожна людина є найліпшим суддею того, що стосується тільки її самої, і тому вона ліпше, ніж будь-хто інший, здатна потурбуватися про задоволення своїх потреб. Отже, в обов'язки й громади, й округу входить забезпечення своїх власних інтересів. Штат править, але не керує»[1, С.63-92].

В свою чергу О. Оффердал приділив значну увагу місцевому самоврядуванню в Скандинавії. Він обґрунтував ідею, що саме на діяльності муніципалітетів універсального типу засноване місцеве самоврядування. Вони є важливими органами соціального забезпечення населення, які виконують широке коло функцій. Особливу увагу вчений звертав на великі розміри муніципалітетів як за масштабом територій такі за чисельністю населення. Дійсно, на сьогоднішній день самоврядування в скандинавських країнах стає інтегральною частиною загальнодержавної організації з надання різноманітних послуг для населення. Муніципалітети вже не займаються виключно власними справами. Також значно зросла їх роль у політичній системі[2].

Територіальну громаду як первинний суб'єкт місцевого самоврядування визначили в своїй роботі науковці О. Г. Остапенко та Т. М. Барановська. Вони висловили думку, що «територіальна громада є тим самоврядним соціальним осередком, формування та оптимальне функціонування якого стане передумовою побудови громадянського суспільства та правової держави в Україні» [3]. Таким чином держава, на думку авторів, не встановлюючи самоврядну активність місцевого населення, впорядковує її за допомогою правових засобів. Точніше вона лише санкціонує муніципальні повноваження і функції, що пов'язані з регулюванням питань місцевого життя.

Нове розуміння територіальної громади як суб'єкта і об'єкта державної соціальної політики увів у науковий обіг В. Г. Бульба. Науковцем було виявлено, що розвиток територіальної громади як суб'єкта і об'єкта державної соціальної політики буде мати успіх у разі активізації демократичних процесів, розширення повноважень органів місцевого самоврядування, у тому числі і в питаннях соціального захисту населення, розвитку місцевих ініціатив та забезпеченню суспільних змін належною нормативно-правовою базою [4].

Думку про те, що до посилення ролі місцевих територіальних громад в економічному розвитку країни призводить інтелектуалізація національної економіки обґрунтував В. П. Якобчук у своїй науковій статті «Управління територіальними громадами в умовах інтелектуалізації економіки» [5]. Місцеві громади, за В. П. Якобчуком, в інтелектуальному суспільстві можуть використовувати інтелектуальну працю найманих робітників, широкую інформацію та інноваційні технології, що сприяють креативності та надають переваги для залучення інвестиційних ресурсів. Автор наголошував на прямому зв'язку між сталим розвитком громади та місцевим економічним розвитком, які складаються з декількох факторів: рівного доступу всіх жителів до публічних послуг, охорони здоров'я, соціального благополуччя, екологічної безпеки та захищеності та чистоти довкілля.

Український дослідник О. Ю. Мороз висвітлює розвиток територіальних громад у незалежній Україні та розглянув територіальні громади як соціальні явища, а також проаналізував особливості їх функціонування в сучасних українських реаліях. В ході роботи він дійшов до висновку, що саме низький рівень комунікації територіальної громади є базовою причиною недосконаlosti українського місцевого самоврядування. Покращити ситуацію, на його думку, здатна лише держава. Першочерговим завданням котрої має бути підвищення рівня ініціативи територіальних громад, а також самоідентифікації та самоорганізації. Для цього потрібен цілий комплекс рішень, передусім на законодавчому рівні [6].

О. О. Підкуйко серед іншого довів, що серед нагальним завданням місцевого самоврядування в Україні є формування відповідного культурного та освітнього середовища у населених пунктах, а також формування людського капіталу на місцевому рівні, нових цінностей пов'язаних із соціальним життям. Задля отримання потрібних результатів та спрямування векторів суспільного розвитку в необхідному для економічного, духовного та соціального збагачення українських територіальних громад необхідна відповідна державна політика та цілеспрямовані дії органів місцевого самоврядування [7].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Проаналізувати наявні можливості для відродження місцевих громад на основі синергетичної методології.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На нашу думку, для того щоб розглянути обрану нами тему, слід застосувати відповідну наукову методологію, котра б не тільки пояснила в чому полягають труднощі української громади, а й дозволила б зробити науково обґрунтовані висновки. Такою методологією може бути у нашому випадку синергетика.

Спробуємо коротко висвітлити її. Одним з ключових понять синергетики виступає так званий синергетичний ефект. З позиції синергістів – це те, що можна назвати ефектом стрибкоподібним, колосальним, проривним, при позитивному зміні якості системи, або вибуховим, катастрофічним, обвальним при негативному зміні якості системи. Під ефектом мається на увазі стрибкоподібна або обвальна зміна якогось абсолютного показника, наприклад прибутку. При цьому така зміна викликається малим сигналом на вході в систему (невелике за амплітудою зміна, мале відхилення, флуктуація). Відповідно позитивний синергетичний ефект може спостерігатись у громаді, коли, наприклад, усі її члени працюють над вирішенням певної проблеми [8, С.96-97].

Дослідження соціологів свідчать, що формування «громадської думки» в соціумі – колективне і синергетичне явище. Воно пояснюється тим, що у процесі формування громадської думки індивідууми здійснюють один на одного взаємний вплив. Зокрема при деяких зовнішніх умовах (стан економіки, високі податки) громадська думка може різко змінюватись, що проявляється, наприклад, у виникненні різного роду кризових ситуацій [9, С.38-39].

Виживання найбільш пристосованих видів, еволюцію самоорганізаційних форм можна назвати ключовими ідеями синергетики. Один з фундаторів цього теоретичного напрямку, Г. Хакен наводив наступний приклад. На початку ХХ ст. рибалки на узбережжі Адріатичного моря звернули увагу на періодичні зміни чисельності деяких популяцій риб. Ці коливання виявились обумовленими «взаємодією» між рибами-хижаками і рибами-жертвами. Якщо хижаки поїдали занадто багато риб-жертв, то чисельність жертв падала, що в кінцевому рахунку призводило до скорочення популяції хижаків. В свою чергу зменшення чисельності хижаків сприяло зростанню популяції риб-жертв, і таким чином виникали циклічні зміни обох популяцій [9, С.35]. Відносно нашої теми ми можемо

інтерпретувати ідеї Г. Хакена таким чином, що в агресивному або несприятливому середовищі українські громади зможуть успішно розвиватись, лише якщо знайдуть можливості для пристосування до нових умов, проявлять активність у напрямку створення позитивних синергетичних ефектів.

Прикладом такого роду може бути історія описана Г. Паулі у його фундаментальній монографії «Синя економіка». У 1985 р. у Західній Африці священник Нземуджо започаткував програму, яка корінним чином змінила ситуацію з продовольчими запасами африканців у даному регіоні. Під його керівництвом була розроблена схема каскадування поживних речовин та енергії. В систематизатор, який складався з трьох секцій збирались всі людські відходи та відходи від тваринництва. До систематизатора додавали агресивну водоплавну місцеву рослину завдяки цьому суміш утворювала метан, котрий забезпечував енергією місцеве населення. Матеріал, який залишився після мінералізації, ставав кормом для планктону, а його у свою чергу використовували у якості корму для риби [10 С.19-20]. Зрозуміло, що для реалізації подібного масштабного проекту Нземуджо довелося згуртувати навколо себе громаду, провести серйозну роз'яснювальну та організаційну роботу і, власне, побудувати необхідну інфраструктуру.

З наведеного прикладу легко вивести необхідний для відродження громади алгоритм, хоча він уже описаний у праці американських дослідників Дж. П. Кретцмана та Дж. Л. Макнайта. На цьому шляху вони виділили 5 ключових кроків: 1) знаходження ресурсів; 2) розвиток стосунків; 3) мобілізація на економічний розвиток і поширення інформації; 4) збори громади для розробки концепції та плану; 5) залучення зовнішніх ресурсів для підтримки розвитку, керованого зсередини [11, С.5]. Фактично, це і є цілеспрямоване створення синергетичного ефекту.

Згаданий нами Дж. П. Кретцман розробив стратегію розвитку громади за рахунок внутрішніх ресурсів. Він вказав, що традиційні стратегії щодо поліпшення становища громад часто зазнають невдачі. Вчені дійшли до парадоксальних і важливих висновків: «Усвідомлення як майже нескінченного переліку проблем і потреб призводить до дроблених численними скаргами зусиль знайти рішення. Воно також заперечує засадничу громадську мудрість, що сприймає проблеми, як тісно переплетені, як симптоми того, що здатність громади вирішувати власні проблеми занепадає. Надання коштів в проблемні регіони справляє негативний вплив на природу лідерства в місцевих громадах. Якщо одним з вимірів стає здатність залучати кошти, тоді, як наслідок, місцеві лідери змушені наголошувати на недоліках та проблемах своєї громади» [11, С.11-14].

Українська дослідниця Н. В. Ільченко подає досить широкий перелік завдань, які можна вирішити, розвиваючи територіальну спільність: «Розвиток територіальних громад може включати практично будь-який вид діяльності, що спрямований на виконання як економічних так і соціальних завдань. Зокрема, до соціальних завдань можемо віднести: забезпечення якісної освіти; забезпечення населення доступним житлом; створення можливостей для здорового і безпечного життя; забезпечення громадянам можливостей до виявлення активності в культурній та рекреаційній сфері; підтримка прагнення людей до активної участі у житті громади. Серед економічних завдань доцільно виділити: нагромадження місцевого капіталу та власності; забезпечення доступності кредитів; підготовка людей до професійної діяльності; планування, вивчення та відстоювання інтересів громади; створення фізичної інфраструктури» [12]. Очевидно, що вирішення перелічених проблем на основі синергетичної методології призведе до перетворення громади на потужний осередок соціального життя, виникнення нової форми соціальності, яка має значний потенціал адаптивності та стійкості в несприятливих умовах.

Хибним шляхом розвитку громади є відмова від всебічного розгортання її потенціалу на користь перманентного пошуку зовнішньої допомоги. Адже спрямування ресурсів на потреби призводить до панування думки, що тільки зовнішні експерти та інституції можуть надавати допомогу. В такий спосіб стосунки між членами громади стають не такими важливими, розриваються зв'язки між сусідами, через які надавалась підтримка, вирішувались проблеми. Натомість важливими стають стосунки з експертом, соціальним працівником, лікарем і т. д. У такій ситуації громади все більше впадають у залежність від зовнішнього фінансування, з'являється ефект накопичення витків залежності, тому що для поновлення фінансування проблеми громади кожного року мають поглиблюватись. Стратегії побудовані на потребах, можуть гарантувати лише виживання, вони ніколи не приведуть до серйозних змін, або розвитку громади.

Альтернативний шлях дуже простий, він веде до розвитку політики і діяльності, що ґрунтується на здібностях, навичках і ресурсах бідних людей громади. Істотний розвиток можливий лише за умови, що самі члени місцевого співтовариства усвідомлюють необхідність інвестувати в себе, а також в справу відродження громади. Для того, щоб локальна спільнота прокинулася для активної діяльності, повинні з'явитись творчі лідери громад, які усвідомлять тяжку правду і змінять орієнтацію громади на користь альтернативної моделі. Ключем до успіху є мобілізація всіх наявних місцевих ресурсів, поєднання їх одне з одним у спосіб, що примножує їхню потугу і ефективність. Приживлення кожній інституції відчуття відповідальності за здоров'я місцевої громади, а також налагодження механізмів, що дозволяють громаді впливати і навіть контролювати деякі аспекти і стосунки між інституціями і місцевими осередками, є досить перспективним управлінським завданням.

Виграють ті громади, які можуть мобілізувати всі наявні ресурси, надійно залучивши в процес місцеві інституції. Дж. Кретцман відносить до основи ресурсів кожної громади три елементи: особи, асоціації та інституції. Існує чимало відцентрових сил, що роз'єднують людей: зростання мобільності, відокремлення житла, розподіл праці, а також ЗМІ, сегрегація за расою і віком, залежність від зовнішніх

експертів. Психологічний клімат, до якого мають прагнути територіальні громади, має ґрунтуватись на усвідомленні того, що люди можуть розраховувати на підтримку своїх сусідів і місцеві ресурси. В ситуації, коли людина використовує свої здібності, громада міцнішає, людина стає могутнішою. Міцні громади існують там, де розпізнані, оцінені здібності місцевих мешканців. Слабкі громади не змогли задіяти таланти своїх представників і членів. Першим кроком для вирішення проблем громад є вивчення здібностей і навичок її членів. Під час цього процесу відбувається вивчення навичок, які можуть бути основою для початку нової справи, бути корисними в процесі відродження локальної спільноти [11, С.14-20].

Для того, щоб забезпечити успішний розвиток територіальній громаді необхідно використати синергетичну методологію. Основні зусилля мають бути направлені на перебудову основних атракторів порядку в громаді. Світоглядний атрактор має будуватись на принципах екологічного мислення, усвідомленні граничних меж зростання людства та динаміки вичерпування природних ресурсів. Діяльнісний атрактор має бути структурований з огляду на те, якими природними ресурсами володіє та чи інша територіальна громада. Ідеї Г. Паулі про «синю» відновлювану економічну діяльність каскадного типу можуть стати основою для розбудови даного параметру порядку в соціальній системі територіальної громади. Відтворення відносин між людьми та між окремими територіальними спільнотами можна покласти на позадержавні інституції: автономні центри освіти, громадські організації, об'єднання аніматорів і т. д. Це дозволить уникнути втручання бюрократії та зменшить зловживання.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити декілька висновків:

1. Місцеві громади в Україні мають, не дивлячись на існуючі проблеми та труднощі, серйозний потенціал для відродження та розвитку.

2. Одним з інструментів осмислення процесу відродження територіальних громад має бути синергетична методологія, яка доводить, що володіючи невеликими ресурсами можна створювати надзвичайно важливі і позитивні синергетичні ефекти. Для цього треба розглядати територіальні громади системно, як спільноти, що займають певну територію, знаходяться в складних взаємовідносинах з великим соціумом, державою, природою і т. д. Екологічні проблеми обов'язково треба враховувати в діяльності громади, так як вони є критично важливими для її виживання.

3. Атрактором порядку у процесі відродження громад можуть стати аніматори – активні особистості чи групи активних членів громади, які здатні «розбудити» громаду, примусити запрацювати її людський капітал.

Окремі аспекти проблеми відродження громади можуть стати предметом майбутніх наукових досліджень. Скажімо, однією з найбільш нагальних проблем уявляється гармонізація взаємодії громади та державних органів, забезпечення реального представництва інтересів членів територіальної громади на всіх рівнях прийняття адміністративних та державних рішень.

Список літератури.

1. Токвіль Алексіс де. Про демократію в Америці / Алексіс де Токвіль. – К., 1999. – 590 с.
2. Оффердал О. Местное самоуправление в Скандинавии: достижения и перспективы / О. Оффердал // Политические исследования. – 1999. – №2. – С. 155-167.
3. Остапенко О. Г. Територіальні громади як первинний суб'єкт місцевого самоврядування та реалізації муніципальної політики / О. Г. Остапенко, Т. М. Барановська // [Електронний ресурс] Державне управління: удосконалення та розвиток.–2015. – №10. – Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=909>.
4. Бульба В. Г. Територіальна громада як об'єкт і суб'єкт державної соціальної політики / В. Г. Бульба // Публічне управління: теорія та практика. – 2013. – Вип. 4. – С. 118-125.
5. Якобчук В. П. Управління територіальними громадами в умовах інтелектуалізації економіки / В. П. Якобчук, С. В. Тищенко, О. В. Захарина // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2018. – № 3. [Електронний ресурс]. Режим доступу до журналу: URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/>.
6. Мороз О. Ю. Територіальна громада: сутність, становлення та сучасні українські реалії // [Електронний ресурс] / О.Ю. Мороз // Демократ. врядування: електрон.наук.фах. видання. – Вип.2. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/DeVr/2008_2/fail/Moroz.pdf.
7. Підкуйко О. О. Потенціал самоврядування сучасної територіальної громади: теоретико-методологічний підхід / О. О. Підкуйко // Теорія та практика державного управління. – 2010. – Вип. 1. – С. 196-202.
8. Пуряев А. С., Рыбкина Е. А., Шарифуллина Э. Н. О синергетической эффективности и эффекте / А. С. Пуряев, Е. А. Рыбкина, Э. Н. Шарифуллина // Вестник ИжГТУ. – №2 (50). – 2011. – С.95-100.
9. Хакен Г. Синергетика. Иерархии неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах / Г. Хакен. – М. : Мир, 1985. – 424 с.
10. Pauli H. Synia ekonomika. Dopovid Rymskoho klubu / Pauli Hiunter; [per. z anh. H. Poberezhna]. – Risk Reduction Foundation; Paradigm Publication, Taos, 2012. – 320 s.
11. Кретцман Дж. П., Макнайт Дж. Л. Розбудова громад за рахунок внутрішніх ресурсів. Шлях до відкриття і мобілізації ресурсів громади / Джон П. Кретцман, Джон Л. Макнайт [пер. з англ. О. Іванюк і С. Іванюк]. – К. : Четверта хвиля, 2006. – 256 С.

12. Ільченко Н. В. Розвиток територіальної громади : сутність та підходи (зарубіжний огляд) / Н. В. Ільченко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн. : <http://oaji.net/articles/2015/797-1445616081.pdf>.

References.

1. Tokvil, A. (1999), *Pro demokraciiu v Amerytsi* [Democracy In America], Vsesvit, Kyiv, Ukraine.
2. Offerdal, O. (1999), “Local government in Scandinavia: achievements and prospects”, *Politieskie issledovaniya*, vol. 2, pp. 155-167.
3. Ostapenko, O. H. (2015), “Territorial communities as the primary subject of local self-government and implementation of municipal policies”, *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=909> (Accessed 21 October 2019).
4. Bulba, V. H. (2013), “Territorial community as an object and subject of state social policy”, *Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka*, vol. 2, pp. 118-125.
5. Yakobchuk, V. P. (2018), “Management of the territorial communities in the conditions of intellectualization of the economy”, *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, vol.3, available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/> (Accessed 21 October 2019).
6. Moroz, O. Yu. (2008), “Territorial community: essence, formation and contemporary realities of Ukraine”, *Demokrat. vriaduvannia: elektron. nauk. fakh. vydannia*, vol. 2, available at: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/DeVr/2008_2/fail/Moroz.pdf (Accessed 21 October 2019).
7. Pidkujko, O. O. (2010), “Self-government potential of a modern territorial community: a theoretical and methodological approach”, *Teorija ta praktyka derzhavnogo upravlinnja*, vol. 1, pp. 196-202.
8. Puryaev, A. S. (2011), “On Synergetic Efficiency and Effect”, *Vestnik IzhGT*, vol. 2, pp. 95-100.
9. Haken, G. (1985), *Sinergetika* [Synergetics], Mir, Moskva, Russia.
10. Pauli, G. (2012), *Synia ekonomika* [The Blue Economy], Paradigm Publication, Taos, USA.
11. Krettsman, Dzh. P. and Maknait Dzh. L. (2006), *Rozbudova hromad za rakhunok vnutrishnikh resursiv. Shliakh do vidkryttia i mobilizatsii resursiv hromady* [Building communities from the inside out: a path toward finding and mobilizing a community’s assets], Chetverta khvyliia, Kyiv, Ukraine.
12. Ilchenko, N. V. (2015), “Community development: essence and approaches (foreign review)”, *Naukovyj ohliad*, available at: <http://oaji.net/articles/2015/797-1445616081.pdf>

Стаття надійшла до редакції 19.10.2019 р.